
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

AZ ÍRÓ ÉS A HONTALANSÁG

VUJICSICS SZTOJÁN

Egy évtizeddel ezelőtt, 1989. február 28-án, az Egyesült Államokban, Kalifornia egyik csendes-óceáni városában, San Diegóban, belefáradva az öregségbe, a betegségbe, a hontalanságba, föbe lőtte magát századunk legnagyobb magyar emigráns írója, Márai Sándor (1900–1989). Holttestét, utolsó kívánságát teljesítve, krematóriumban elégették, s hamvait egy csónakból a Csendes-óceánba szórták. Akkor már négy teljes évtizede élt önkéntes száműzetésben, melyről azt tartotta, hogy ez a sorsa vagy inkább végzete, majd végül rá kellett döbbsennie, mennyire kilátástalan egy efféle életrajz. Nem sokkal végzetes tette előtt keserűen jegyzi fel naplójában: „Az emigráns, aki nem megy haza, groteszk alak lesz, mint az oszlopos szent, guggol a magasban, és várja a hollókat, hogy etessék” (1986).

Amidőn 1949-ben elhagyta Magyarországot, és kezdetben Nápolyban telepedett le, feljegyezte, hogy ez a távozás sorsdöntő pillanat volt. Rátapintva Márai Sándor, a hontalanná vált író magányának lényegére, egy irodalomesztéta élelméjűen megállapította, hogy ennek a magyar Ulyssesnek a történetében „a hontalanság megélt metafizikája . . . az emberi sors paradigmájává változott” (Szabó Ferenc: *Márai megváltás-keresése*, 1990).

A diktatúrák és totalitarizmusok, a háborúk és forradalmak ebben a sok tekintetben irigylésre méltó, de ugyanannyira ellentmondásos századunkban, még a mi nemzedékünk életében is, az emigráció és disszidensség, a kiűzetés és széttelepítés, a hontalanság és száműzöttség, az elidegenedés és kompromisszumvállalás sok hasonló példája mellett, nem ritkán rendhagyó, nem tipikus, vegyes modelleket is produkáltak.

Vajon Borisz Paszternek (1890–1960) esete, azé az íróé, aki politikai nyomásra 1958-ban lemond a Nobel-díjról, nem emlékeztet-e Edvard Kocbek

(1904–1981) élettörténetére, akinek politikai szerepvállalása kétségtelenül szembetűnőbb ugyan, mégis egyazon sors, a kényszerű elszigeteltség sújtja mindkettőjüket? Alekszandr Szolzsenyicin (1918–), a másik „szovjet-orosz” Nobel-díjas (1970), a második világháború után nyolc éven át előbb megjárja a klasszikus orosz „siljki” golgotáját a gulágokban, majd pedig 1974-ben, mint „árulót”, külföldre száműzik. Vlagyimir Nabokov (1899–1977) az emigrációban még az anyanyelvének is hátat fordít (márpedig az anyanyelv, mint Márai figyelmeztet, az író szellemi létének és szuverenitásának meghatározó eleme), nos, az ő esete Miloš Crnjanskinak arra a sikertelen kísérletére emlékeztet bennünket, hogy a *London regényét* előbb angolul vázolja fel, vagy Rastko Petrovićra, aki egyik hátrahagyott művét, a *Szabin nők* című drámáját az USA-ban írta meg annak az országnak a nyelvén, ahol végül is megpecsételődik emberi és írói sorsa. Míg ellenben az első orosz Nobel-díjas író (1933), mármint Ivan Bunyin (1870–1953) az emigrációban is ragaszkodik anyanyelvéhez. A hozzánk nemzedéki szempontból legközelebb álló Joszif Brodskij (1940–1996) esete is sokatmondóan jellemző lehet ebben az improvizált szembeállításban.

Márai Sándor akkor, amikor a kommunisták a kíméletlen bitorlás módszerével kisajátítják a hatalmat, és megvalósítják a sztálinista totalitarizmus és pártállam magyar, illetve szélesebb értelemben, közép-európai modelljét, amely határtalan szellemi és fizikai terrorban nyilvánul meg, az utolsó pillanatban úgy hagyja el Magyarországot, hogy elhatározza, addig nem tér haza, amíg az ország szovjet megszállás alatt van. A magyar 1956-os forradalom és felkelés idején egy pillanatra felcsillan ugyan a hazatérés reménye, de amikor végre felsejlenek a rezsim tényleges változásának előjelei, akkor már késő, túlságosan késő lesz hazatérni.

Sorstársát, Jovan Dučić szerb költőt pedig még 1943-ban, a második világháború dúlása közepette érte utol a halál, ugyancsak az Amerikai Egyesült Államokban. Ezerkilencszáznegyvenkilencben, Washingtonban, ám a hazatérésben reménykedve, meghal a nagy belgrádi költő, Rastko Petrović (1898–1949). Vele ellentétben a 20. század legnagyobb szerb prózaírója, Miloš Crnjanski (1893–1977) negyed évszázados számkivetettség után, 1965 augusztusában visszatért Jugoszláviába. Valójában csak meghalni, ámde magával hozta kéziratait, köztük *A hiperboreusoknál*, a korunkbeli szerb irodalom e kulcsfontosságú művét. Utána még egy teljes évtizedig élt Belgrádban. Noha műveit szívesen kiadták és olvasott író volt, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiában mégsem akadt annyi civil kurázi, hogy felvegye tagjai sorába.

Számkivetettsége második évtizedének vége felé, 1957-ben, Londonban, amikor a szó valódi értelmében a léte vált kérdésessé, és valósággal éhezett, Miloš Crnjanski nyíltan kimondta: „Ha az ember távol van hazájától, irodalmi

tevékenységet folytatni borzalmasan nehéz. Alkotni – úgyszólván lehetetlen. Őn ezt, szerencsére, fel sem foghatja – mondta az óhazából érkezett újságírónak. – No, és tudja-e ön – folytatta Crnjanski –, hogy az ókori Rómában a legsúlyosabb büntetés nem a halál volt, hanem – a száműzetés?!”

Ma sem világos előttem, hogy a jó modorú és tapintatos Ivo Andrić – az ifjúkori barát –, egy ironikus kérdésével vagy megállapításával csupán elszólta magát, vagy pedig meg akarta vigasztalni Crnjanskít, amikor kicsiny londoni garzonjában, úgy 1959 körül, futólag meglátogatta őt, s azt találta mondani: „Nahát, Crnjanski, maga nem is emigráns. A könyveit nálunk kiadják és olvassák, s olvasói közül sokan nem is tudják, hogy maga külföldön tartózkodik, mert a műve jelen van.”

Nemzedéktársaink közül egy kerek évtizeddel ezelőtt, 1989-ben, Párizsban, eltávozott az élők sorából a kedves jó barát és nagy író, Danilo Kiš (1935–1989). Három évvel később, 1992-ben, Londonban, csalódottan, eltűnik Borislav Pekić (1930–1992), a szerb intellektuális és politikai színtér legnagyobb reménysége. Őt még csak el se temették soha. A jelenkori szerb irodalom e feltétlen erkölcsi tekintélye, aki idegenben, szellemi és politikai számkivetettségben fejezte be életét, sok más okos megállapítása között ezt is följegyezte: „Az emigráció elválaszthatatlan része az európai történelemnek, és sajnálatos következménye Európa történelmi kényszerhelyzeteinek. A mi emigrációnk pedig, egyénekenként bármit gondoljunk is száműzöttjeinkről, népünk elidegeníthetetlen része” (*Levelek a messze idegenből*, 4.).

Egyszer, még Londonban, legjelentősebb történelmi regényéről, az *Örökös vándorlásról* szólva, Crnjanski, a nemzet nagy magánosa és számkivetettje, azt mondta: „Az az író, aki nem osztozik népe sorsában, nem is igazi író.” Az olyan írók sorsán tündödvé, akiknek „élete az Idegenség purgatóriuma és a Haza purgatóriuma között vergődve telt el, miközben annak az országnak a nyelvén gondolkoztak és írtak, amely kiebrudalta őket, vagy amelyiknek ők fordítottak hátat”, Borislav Pekić, jóval később és ugyancsak Londonban, a következő vigasztaló szavakra fakadt: „Bárhol és bármiképpen él is, az igazi író mindig részese lesz népe történelmének és sorsának.”

A városban, ahol immár hat évtizede élek, nemrégiben új szomszédot kaptam Dragan Velikić szerb író személyében, aki még a belgrádi ifjúság tiltakozó tüntetései idején feljegyezte hazájáról, hogy ott a dolgok elveszítették megnevezésüket, hogy ott többé semmit sem neveznek a maga nevéen, s hogy ott lehetetlen bármit is megnevezni (*Szerbia, egy ország a tükör mögül*). A *Hazafiak árulása* című esszéjében megfogalmazott ars poeticájával pedig, úgy tűnik, önkéntelenül is alátámasztja Crnjanski meg Pekić bizonyágtételeit, amidőn 1997. június 26-án papírra veti az alábbi sorokat: „A művész, aki jelentős művet alkot – természetesen, nem a napi politikai felhasználhatóság

hamis mércéi szerint, hanem annak a kulturális örökségnek az értékrendjével mérve, melyhez maga is tartozik, sohasem lehet népének ellensége.” A közelmúltban még Belgrádban, mintegy váteszi megérzéseként, akár magára nézve is megerősítette, hogy „az újabb szerb irodalom legkimagaslóbb műveit hontalanná vált írók írták” (*A szerbeknek: Post restante*).

Van egy fénykép Crnjanskiról, közvetlenül hazatérése előtt a belgrádi *Književne novine* közölte először, ott valahol 1965 nyarán. Egy londoni interjú illusztrációjaként talán? Az utolsóéhoz, melyet még idegenben adott? Amatőr fényképről van szó. A fényképész úgy kapta lencsevégre Crnjanskit, hogy egy padon ül, mögötte park ritkás fákkal. A felvétel valószínűleg a Kensington Gardens-ban készült, ez a park esett legközelebb akkori, legutóbbi londoni lakásához.

A hiperboreusoknál című könyvébe beleolvastva egynéhány idevágó mondat mindjárt felkeltheti figyelmünket. Crnjanski utolsó római napjaihoz fűződnek, valójában olaszországi tényleges diplomáciai szolgálatának utolsó, csupa feszültség, vészterhes napjaihoz, amikor hazája fasiszta megtámadásának és széthullásának fenyegető réme mindinkább valóságos alakot öltött, egzisztenciája elvesztésének és a hontalanná válás végzetes kilátásaival együtt. A michelangelói kupola sápadt visszfényében írja:

„Leülök egy padra.

Mindenütt a világon akad egy pad – még a koldusok számára is –, mely vigaszul szolgálhat.

Szerte a világon a padok megvigasztalnak és megnyugtатnak.

Árnyékunk pedig, bárhol ülnénk is egy padon, hűségesen követ a naplementében.”

BORBÉLY János fordítása